عبدالغفور "مصور حسين"

شيخ اياز جي پهرين چئن شعري مجموعن ۾ موجود اصطلاحن جو اڀياس

An Analysis of Idiomatic Expressions in Shaikh Ayaz's Early Four Poetic Collections

Abstract

An idiom is a combination of two or more words whose apparent and inner meanings differ. The use of idioms in any sentence enhances its expression, beauty, and impact, allowing deep meanings to be conveyed through concise words. Idioms are considered the ornament and charm of a language, therefore they are not only used in everyday speech but also widely employed in literary works, both poetry and prose.

This study explores the use of idioms in the poetry of Shaikh Ayaz, a prominent and influential Sindhi poet. The research aims to identify which idioms Ayaz has used, how he has used them, and whether he has merely borrowed common idioms from the Sindhi language or created new ones through his poetic imagination. The analysis shows that Ayaz, being a master of the Sindhi language, did not limit himself to existing idioms but also coined many original expressions, metaphors, and combinations. His creative adaptation and innovation of idioms have enriched both the aesthetic and expressive dimensions of Sindhi poetry.

Through his poetic collections Bhounar Bhiri Akaas, Kulhi Patum Keenaro, Ke Jo Beejal Boliyo, and Wijjoon Wasann Aayun. Ayaz has preserved and expanded the idiomatic beauty of Sindhi, ensuring its vitality and growth within literary expression.

This research paper presents a detailed study of the idioms found in the first four poetic collections of Shaikh Ayaz.

Keywords: Idiomatic Expressions, Shaikh Ayaz, Early Original Four Collections, Sindhi Poetry, Bhounar Bhiri Akaas, Kulhi Patum Keenaro, Ke Jo Beejal Boliyo, Wijjoon Wasann Aayun

سنڌي شاعريءَ جو جهان انتهائي وسيع آهي. جيئن ڪائنات ۾ سوين هزارين نئيا وڏا گرهہ آهن، سج ۽ چنڊ آهي، تيئن سنڌي شاعريءَ جي ڪائنات ۾ پڻ هزارين نئيا وڏا شاعر آهن، جن مان هر هڪ کي ستارن وانگر پنهنجي پنهنجي سڃاڻپ حاصل آهي. انهن مان ڪنهن کي وهائو تاري جو لقب مليل آهي، تہ ڪي وري ٽيڙو ۽ نکٽ جيان آهن. شاهہ لطيف کي شاعريءَ جي ان افق تي سج واري حيثيت حاصل آهي، جڏهن تہ شيخ اياز کي سنڌي شاعريءَ جي آسمان جو چنڊ چئجي، تہ بہ ڪو وڌاءُ نہ ٿيندو. ٻنهي پنهنجي شاعريءَ وسيلي سنڌي ماڻهن جي زندگيءَ جي هر هڪ رخ جي ڀرپور عڪاسي ڪرڻ سان گڏ سنڌي ٻوليءَ کي وسعت ۽ جاوداني بخشي آهي. نہ صرف ايترو، پر ٻنهي عظيم شاعرن پنهنجي شعرن وسيلي سنڌي ماڻهن جي رهنمائي ڪئي آهي. بقول محمد ابراهيم جويي ”تاريخي طور تي لطيف ۽ اياز ٻنهي کي سنڌي قوم جي رهبري ڪرڻ جو ڪردار ادا ڪرڻو هو ۽ اهو هنن زبردست طريقي سان ادا بہ ڪيو.“ (1)

ان ڳالهہ بابت ڪي بہ ٻہ رايا ڪو نہ آهن تہ شيخ اياز جيڪو سنڌي شاعريءَ جو چنڊ آهي، تنهن جون ڪوتائون ڪائنات جي وسعت جيتريون گهريون آهن. فڪري حوالي سان سندس شاعري آفاقي آهي، جنهن ۾ دنيا جي تمام عالمگير فڪرن جي ڀرپور ترجماني آهي . پر هتي ان ڳالهہ جي وضاحت پڻ ضروري آهي، تہ آفاقي ادب چئجي ڇا کي ٿو؟ ان حوالي سان آغا سليم چواڻي ”جيڪو ادب ڪنهن خاص صورتحال، مقام، واقعي ۽ ماڻهن کان متاثر ٿي جاگرافي حالتن ۽ وقت جي حدبندين مان نڪري دنيا جي ڪنهن بہ ڪنڊ ڪڙڇ ۾ رهندڙ ماڻهن کي متاثر ڪري ۽ کين محسوس ٿئي، تہ اهو سندن ئي اندر جو آواز ۽ احساسن جو اظهار آهي، تہ اهڙي ادب کي آفاقي ادب چيو ويندو آهي. آفاقي ادب جو ٻيو رخ انسان دوستي **(humanism)** آهي.“(2)

آفاقي ادب جون مٿي بيان ڪيل خوبيون شيخ اياز جي شاعريءَ ۾ موجود آهن، سندس شاعري ڪنهن بہ سرحد، جاگرافي، وقت ۽ حالتن جي قيد و بند کان آجي آهي. اها نہ فقط سنڌي ماڻهن جي زندگيءَ جي ڀرپور ترجماني ڪري ٿي، پر دور ديسن جي رهواسين جي پيڙائن جا عڪس پڻ ان ۾ ڏسي سگهجن ٿا. سندس شاعريءَ ۾ انسان دوستيءَ جا سوين نہ، پر هزارين مثال موجود آهن. اياز جي شعر جيترو سنڌ جي ماڻهن کي متاثر ڪيو آهي، اوتروئي ترجمي جي صورت ۾ ٻيون ٻوليون ڳالهائيندڙن کي پڻ

متاثر ڪيو آهي ۽ ايندڙ دور ۾ جيئن جيئن سندس شاعريءَ جو ترجمو گهٽين ٻولين ۾ ٿيندو رهندو تيئن سندس چاهيندڙن ۾ واڌارو ٿيندو.

فڪري حوالي سان ته شيخ اياز جو قد بحيثيت گهڻو اوچو آهي ئي، پر فن جي لحاظ کان پڻ اياز هڪ پڪو پختو ۽ قدآوار شاعر آهي ۽ سندس شاعريءَ جو ڳاٽ ڪيرٿر جي پهاڙين وانگر اُڀو آهي. غزل جي صنف هجي توڙي وايون، بيت يا وري گيت ۽ دوها، هر هڪ صنف فڪري توڙي فني خوبين سان مالامال آهي. هن جي شاعريءَ ۾ آيل تشبيهون، استعارا ۽ علامتون وغيره ڪنهن جهرڻي جي پاڻيءَ جيان تازيون توانيون ۽ نڪور آهن. اياز جي شاعريءَ جون ڪيتريون ئي خوبيون آهن، جن مان هڪ اها پڻ آهي، ته هن پنهنجي شاعريءَ ذريعي سنڌي ٻوليءَ کي نئين سر جيئاريو آهي. اياز جنهن زماني ۾ شاعرائي اک کولي، تنهن وقت سنڌ ۾ سنڌي زبان کي سرڪاري ۽ دفتري ٻوليءَ جو اعزاز ته حاصل هو، پر ادب ۾ جيڪا ٻولي ڪم آندي ويندي هئي، تنهن تي فارسيءَ جو گهڻو اثر هيو. فارسي ادب ۽ فارسي شاعريءَ ۾ چُڙيل چوڙيل خيالات، موضوع، استعاره، ڪنايا ۽ تشبيهون وغيره سنڌي شاعريءَ ۾ ڪم آنديون وينديون هيون ۽ گل بلبل شمع ۽ پرواني جهڙن گنل پيئل ڳالهين کي شعرن ۾ آڻڻ کي اعزاز سمجهيو ويندو هو.

پنهنجي شروعاتي زماني ۾ اياز پڻ فارسي شاعريءَ جي انهن موضوعن ، استعارن ۽ تشبيهن کي پنهنجي شاعريءَ ۾ آندو جنهن جا ڪيترائي مثال اسان کي سندس ڪتاب ڀؤنر ڀري آڪاس جي گهڻن غزلن ۾ ملن ٿا، پر ساڳئي ئي ڪتاب ۾ سندس بيت، گيت ۽ گهڻي ڀاڱي وايون ان ڌارئي اثر کان آزاد آهن ۽ انهن صنفن ۾ سنڌ جي مٽيءَ جي مهڪ سمايل آهي. اياز اڳتي هلي پنهنجي شاعريءَ لاءِ فن ۽ فڪر جا نوان گس ۽ چارا ڳولهي ورتا، فقط ايترو ئي نه، پر هن پنهنجي ڪوتائن ذريعي سنڌي ٻوليءَ ۾ نوان رنگ ڀري ان جي حسن ۾ گهڻو واڌارو آڻي ڇڏيو. ناليوارو دانشور ابراهيم جويو اياز جي شاعريءَ جي انهن خوبين بابت راءِ ڏيندي لکي ٿو ته ”اياز جتي پنهنجي يگاني شاعريءَ ۾ ، شاعري ۽ ٻوليءَ جي ڪلاسيڪي مزاج،روايتن ۽ سڀاءَ کي نئين سر اُجاريو، اُتي هن سنڌي شاعريءَ ۽ ٻوليءَ کي جدتون ۽ نيون توانايون بخشيون.“(3)

اياز جي شاعريءَ جو مطالعو ڪرڻ کان پوءِ معلوم ٿئي ٿو، ته ڪيس سنڌي ٻوليءَ تي تمام وڏي دسترس حاصل هئي. جيتوڻيڪ سندس زندگيءَ جو گهڻو ٽڻو

حصو شهرن (شڪارپور، سکر ۽ ڪراچي) ۾ گذريو، پر تنهن باوجود سندس شاعرانڻي ٻوليءَ تي نہ صرف ڀهراڙيءَ جو رنگ غالب آهي، پر ڪاڇي ڪوهستان، لاڙي توڙي ٿري لهجي جا نقش پڻ سندس شاعريءَ مان لياڪا پائيندي ملن ٿا. اياز پنهنجي شاعريءَ ۾ نہ صرف سنڌي ٻوليءَ جي مزاج سان ٺهڪندڙ تشبيهون ۽ استعارا ڪم آندا آهن، پر جيئن تہ سندس ڪلام جون پاڙون سنڌي سماج ۽ سنڌي ٻوليءَ ۾ کُتل آهن ان ڪري سندس شاعري سنڌ ۾ رائج پهاڪن، اصطلاحن ۽ چوڻين سان پڻ ڀرپور آهي.هن مقالي ۾ اياز جي ڀهرئين ڇئن ڪتابن ڀؤنر ڀري آڪاس، ڪلهي پاتم ڪينرو، ڪي جو ٻيجل ٻوليو ۽ وڄون وسڻ آيون ۾ موجود اصطلاحن يا محاورن جو اڀياس ڪيو ويو آهي.

اصطلاح ٻہ يا ٻن کان وڌيڪ لفظن جو اهڙو ميڙ آهي، جنهن جي ظاهري ۽ اندروني معنيٰ ۾ فرق هجي. ڪنهن بہ جملي ۾ اصطلاح جي استعمال سان بيان وڌيڪ پُر اثر ۽ دلچسپ بڻجي پوندو آهي ۽ ڳُجهن لفظن ۾ پنهنجي معنى ۽ مطلب کي ظاهر ڪيو ويندو آهي. اصطلاح ٻوليءَ جي سونهن ۽ سينگار سڏيا ويندا آهن، ان ڪري عام رائج ٻوليءَ سان گڏ انهن کي ادبي لکڻين (نثر توڙي نظم) ۾ پڻ ڪم آندو ويندو آهي. سنڌيءَ ۾ اصطلاح وارا لفظ مصدر واري صورت تي ختم ٿيندا آهن. جيئن "ننڍ حرام ٿيڻ"، "ڏندين آڱريون اچڻ" وغيره. پر ياد رکڻ گهرجي تہ ٻہ يا ٻن کان وڌيڪ لفظن جو هر هڪ ميڙ اصطلاح ناهي ٿيندو. جيئن، "ماني کائڻ"، "پاڻي پيئڻ" وغيره. ڇو تہ انهن ٻنهي جي معنيٰ بلڪل واضح ۽ کليل آهي ۽ انهن ۾ ڪو بہ اندروني مطلب لڪل ناهي، انهن کي اصطلاح چئي نہ ٿو سگهجي. ساڳي طرح فارسيءَ ۾ اصطلاح جي پڇاڙي ن سان ٿيندي آهي، جيڪا پڻ مصدر واري حالت آهي. جيئن، "دندان نمودن" اردوءَ ۾ اصطلاح جي لاءِ گهڻو تڻو محاوري جو لفظ ڪتب ايندو آهي ۽ ان جي پڇاڙي "نا " سان ٿيندي آهي جيئن "پاني پاني هونا" وغيره، پر انگريزي ٻوليءَ ۾ idiom جي آخر ۾ اهڙو ڪو خاص اکر ڪو نہ ٿو اچي جيڪو اصطلاح جي نشاني هجي.

اصطلاح جي اصليت تائين پهچڻ لاءِ اسين جڏهن ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ جي جامع سنڌي لغات جا ورق اٿلايون ٿا، تہ ان جي تشريح يا سمجهاڻي هن طرح ملي ٿي.

"اصطلاحُ جمع اصطلاح (ع): ڪنهن ڏنڌي يا فن جو لفظ، ورجيس. ٻوليءَ جي محاوري وارو لفظ. لفظن جو جوڙ." (4)

عام طور تي اصطلاح لفظن جي اهڙي ميڙ کي چيو ويندو آهي، جنهن جي ظاهري ۽ ڳُجهي (اصطلاحي) معنيٰ الڳ هجي، پر ڊاڪٽر بلوچ هن لفظ جي اهڙي ڪا بہ معنيٰ ناهي ڏيکاري. هن اصطلاح جي لاءِ ورجيس ۽ محاوري جو لفظ پڻ ڪتب آندو آهي، تنهن ڪري ورجيس جي معنيٰ کي بہ ڏسڻ جي ضرورت آهي. ساڳي ئي لغت ۾ ورجيس جي معنيٰ هن طرح ڏنل آهي.

”ورجيس جمع ورجيسون؛ رسم، رواج، دستور، ڀَر، هلي چلي، عادت، تهذيب، خيال، فڪر، الڪو، انتظار، هار سينگار جو شوق، ٺاهہ ٺوهہ جو شوق، سنڀال، حفاظت، جاچ، صرفو. مرجات. اصطلاح (جنهن جي لفظي معنيٰ هڪڙي آهي ۽ روايت موجب ٻي)، جڳت“ (5)

هن سمجهاڻي مطابق ورجيس کي اصطلاح پڻ چيو ويندو آهي،جنهن جي لفظي ۽ روايت موجب معنائن ۾ فرق هوندو آهي.

ان ڪان پوءِ محاوري کي بہ سمجهڻ جي ضرورت محسوس ٿئي ٿي. جامع سنڌي لغات موجب:

”محاورو جمع محاورا: ع.حور: هن ورائي چيو)، گفتگو، ٻول چال، ڳالهہ ٻولهہ، سوال جواب. علم نحو موجب اهو جملو جنهن جي لفظي معنيٰ هڪڙي هجي تہ ڪنايہ معنيٰ ٻي هجي. مثلاً ”اکيون پورڻ، ٻي شرم ٿيڻ، مرڻ“ وغيره. اصطلاح، ورجيس، استعمال، اڀياس، ساڌنا، مشق، آزمودو تجربو“ (6)

ڊاڪٽر صاحب جي هن سمجهاڻيءَ مان خبر پوي ٿي، تہ سندس نظر ۾ ورجيس، اصطلاح ۽ محاورا هڪ ئي معنيٰ جي لاءِ استعمال ٿيندڙ لفظ آهن. محاوري جي سمجهاڻي ۾ لکيل معنيٰ ۽ مثال ڏسڻ ڪان پوءِ اهو چئي سگهجي ٿو تہ سندس راءِ موجب لفظن جو اهڙو ميڙ (مڪمل جملو نہ) جنهن جي لفظي معنيٰ هڪڙي هجي ۽ اشاري ۾ ٻي، تنهن کي اصطلاح،محاورو يا ورجيس چئجي. اهڙي ئي قسم جي شاهدي اسان کي سنڌي جي ٻئي ناليواري محقق ۽ ٻوليءَ جي ماهر ڊاڪٽر عبدالڪريم سنديلي وٽان بہ ملي ٿي. هو صاحب لکي ٿو:

”اصطلاح معنيٰ صلح ڪرڻ، ڪنهن لفظ جي ٻي معنيٰ مقرر ڪرڻ.“(7)

ڊاڪٽر سنديلو اڳتي لکي ٿو تہ ”اصطلاح کي ورجيس بہ چوندا آهن.“ هن صاحب اصطلاح ۽ ورجيس جي هڪجهڙائي تہ بيان ڪئي آهي، پر محاوري بابت پنهنجو خيال ظاهر ناهي ڪيو. تنهن ڪري هن معاملي جي ڪجهہ وڌيڪ اوک

ڏوک جي ضرورت محسوس ٿئي ٿي، اصطلاح بابت ڪجهه وڏيڪ عالمن جا رايا پڙهئون ٿا. ليکڪ ۽ محقق مختيار ملاح اصطلاح کي وڏيڪ آساني سان بيان ڪندي ان جي معنيٰ هن ريت ڄاڻائي آهي. "اصطلاح جي معنيٰ ڪنهن لفظ جي ٻي معنيٰ آهي. ورجيس (ڀيٽ) موافقت يا موزونيت. انهن جي ظاهري معنيٰ هڪڙي هوندي آهي، پر ان تي سوچ ويچار ڪرڻ کان پوءِ سندس مفهوم يعني معنيٰ ٻي هوندي آهي. ڪي اصطلاح پهاڪن وانگر پسمنظر به رکندا آهن. سنڌي اصطلاح ۾ مصدر (ڻ اکر) لازمي هوندو آهي. مثال طور: هٿ پير هڻڻ: ڪوشش ڪرڻ ، جاکوڙڻ." [8]

مختيار احمد ملاح به اصطلاح ۽ ورجيس جي موافقت ڏيکاري آهي، پر سنديلي صاحب وانگر هن محاوري بابت ڪا راءِ ظاهر ناهي ڪئي ۽ نه ئي ذڪر ڪيو اٿس. سنڌي ٻوليءَ جي ناليواري محقق ڊاڪٽر نور افروز خواجه پنهنجي مضمون ۾ اصطلاح جي تشريح هن طرح پيش ڪئي آهي.

"اصطلاح اهو لفظن جو ميڙ آهي، جنهن کي فاعل ۽ مفعول نه هجي.اصطلاح جي لغوي معنيٰ عربي ۾ عرف ۽ انگريزيءَ ۾ **usage, convention** ۽ سنڌيءَ ۾ ڄاڻڻ آهي. اصطلاح جي سمجهاڻي هيءَ آهي ته ڪنهن خاص لفظ کي اصل معنيٰ کان الڳ ڪري اهلِ زبان ڪنهن خاص مقصد لاءِ استعمال ڪري ،انهيءَ کي اصطلاح چئجي ٿو.اڪثر اهڙا لفظ محاوري جي صورت اختيار ڪندا آهن." [9]

مٿئين راءِ مان معلوم ٿئي ٿو ته محاورو به اصطلاح کي ئي چيو ويندو آهي.اردو ٻوليءَ ۾ اهڙا لفظ، جيڪي مڪمل جملو نه هجن ۽ انهن جي ظاهري ۽ اندروني معنيٰ ۾ فرق هجي، تن کي محاورو ئي چيو ويندو آهي. جڏهن ته انگريزيءَ ۾ ان جي لاءِ **idiom** جو لفظ ڪم ايندو آهي.

اصطلاحن بابت مٿي ڄاڻايل تشريحن ۾ ٿوري گهڻي ڦير ڦار کان سواءِ تقريباً معنيٰ ساڳي آهي.سنڌي ٻوليءَ جي ماهر مرليڌر جيٽلي به اصطلاحن بابت ڪجهه ڪم ڪيو آهي. سندس راءِ مطابق؛ "اهو مروج استعمال جيڪو بيان ۾ ڪنهن ڪم جو جزو ٿي ڪتب ايندو آهي ۽ اکري معنيٰ بدران ٻوليءَ جي رواج مطابق ٻي معنيٰ ڏيندو آهي،انهيءَ کي محاورو يا اصطلاح چئبو آهي."پاڻي پاڻي ٿيڻ، شرمسار ٿيڻ." [10]

مٿي ڏنل سيني تشريحن جي روشنيءَ ۾ اصطلاح جي معنيٰ اها نڪري ٿي ته ٻن يا ٻن کان وڌيڪ لفظن جو اهڙو ميڙ، جنهن ۾ فاعل ۽ مفعول نه هجي، جنهن جي ظاهري معنيٰ ۽ اندروني معنيٰ ۾ فرق هجي، تنهن کي اصطلاح چئجي. گهڻن عالمن

جي راءِ موجب محاورو ۽ ورجيس بہ ساڳئي ئي معنيٰ وارا لفظ آهن.پر سنديلو صاحب ۽ ڪجھ ٻيا عالم محاوري جو ذڪر ئي نہ ٿا ڪن. ناليوارو عالم ۽ اديب ڊاڪٽر شمس الدين عرساڻي محاوري کي هڪ لحاظ کان اصطلاح کان الڳ ٿو سمجهي. هو لکي ٿو ”محاورا بہ چوڻين ۾ ئي شمار ٿين ٿا، جن جي مختصر ترڪيب باعث انهن کي ننڍڙا ٻهاڪا چئي سگهجي ٿو. محاورن ۾ بہ ساڳئي ئي طرح لفظن جي ظاهري معنيٰ هڪڙي هوندي آهي ،ليڪن حقيقي معنيٰ ٻي ورتي ويندي آهي. مثلاً گونگي گانءِ، اٻ جو ٻنڌ، سهي جي ڪل،ناني ويڙهو وغيره.محاورو ترڪيبي لحاظ کان نہ پورو جملو آهي ۽ نہ ئي اصطلاحن جيئن مصدر مطابق جملن ۾ ڦيرو ڪائيندو آهي.“[11]

عرساڻيءَ صاحب جي راءِ مطابق محاوري جي ظاهري ۽ اندروني معنيٰ ۾ اصطلاح وانگر فرق نہ هوندو آهي، پر ان جي پڇاڙيءَ ۾ مصدر واري حالت نہ هوندي آهي. يعني معنوي لحاظ کان اصطلاح ۽ محاوري جو ڪم ساڳيو آهي.

هنن سڀني عالمن جي راين مان هڪ ڳالهہ تہ واضح ٿئي ٿي، سڀئي عالم ۽ محقق اصطلاحن بابت هڪ ئي رايو رکن ٿا ، باقي ورجيس ۽ محاورو بہ اصطلاح جو مترادف آهي، ان ڳالهہ تي سندن خيال ورهايل آهن. ڪن ورجيس ۽ اصطلاح کي هم معنيٰ سڏيو آهي، تہ ڪي محاوري ۽ اصطلاح کي ساڳئي ئي شيءِ ٿا سمجهن. جنهن مان پتو پوي ٿو تہ مٿي ڄاڻايل سڀ محقق اصطلاح جي لفظ کي اوليت ڏين ٿا باقي محاوري ۽ ورجيس بابت سندس راءِ هڪ ٻئي کان ٿوري گهڻي مختلف آهي. منهنجي راءِ مطابق لفظن جي جنهن ميڙ کي اسين انگريزي ۾ **idiom** چئون ٿا، تنهن جو متبادل صرف ”اصطلاح“ ئي آهي. ان جي لاءِ گهڻن عالمن محاوري جو لفظ پڻ ڪتب آندو آهي، جيڪو ان معنيٰ ۾ درست ٻيهي ٿو، جو اردو ۾ پڻ اهڙن خاص لفظن لاءِ محاوري جو لفظ ئي ڪم ايندو آهي، جڏهن تہ اهي ٻئي لفظ وري ان ڪانسواءِ هڪ ٻي معنيٰ ۾ بہ ڪم اچن ٿا، جيئن اصطلاح ڪنهن خاص فن يا ڌنڌي جي لفظ طور ڪم اچي ٿو. مثال طور اشتراڪي، پرولتاري، بورجوا وغيره جهڙا لفظ روس ۾ پيدا ٿيل پورهيت جدوجهد يا ڪمين سان واڳيل آهن ۽ سنڌ جا اڪثر مارڪسوادي يا پورهيت اڳواڻ انهن لفظن جو استعمال ڪندا آهن. اهڙيءَ طرح محاورو سنڌيءَ ۾ لهجي جي متبادل يا وري انگريزي لفظ **dialect** طور پڻ ڪم اچي ٿو.

هاڻي اياز جي ڪتاب جا ورق اُٿلائجن، تہ جيئن اهو معلوم ٿي سگهي تہ هن پنهنجي شاعريءَ ۾ ڪهڙا ڪهڙا اصطلاح ڪم آندا آهن ۽ ڪهڙي ريت ڪم آندا

آهن ؟ ڇا هن اصطلاحن کي پنهنجي شاعراڻي تخيل موجب سنواري سڌاري وڌيڪ حسن بخشيو آهي يا وري هن انهن جي اصلي بيهڪ کي برقرار رکيو آهي؟ اهي هن تحقيقي مقالي جا سوال پڻ آهن.

اياز جي پهرئين ڪتاب ڀؤنر ڀري آڪاس جي شروعات بيتن سان ٿيل آهي. اهي بيت پنهنجي هيئت ۽ موضوع جي حوالي سان مڪمل ۽ ڀرپور آهن . انهن بيتن ۾ شاعر جي ٻولي پڻ تحسين لائق آهي. انهن سڀني خوبين سان مالامال سندس هڪ بيت هتي ڏجي ٿو.

"مٺڙو آ هر چيز کان، سنگهارن جو ساهه.
ڍٽيون ٻڌن پيٽ سان، ٿين بُکن ۾ پاهه
ڏيکاريان ڪيئن ڏکين کي، چانڊوڪي ۽ چاهه
ڪٿي آهه الله، انسانن جو آسرو."[12]

مٿئين بيت ۾ انسانيت، سماجي اڻ برابري،نا انصافي، سنڌيت ۽ غربت جي ڏکن ۽ پيڙائن جي تصوير سامهون آندي وئي آهي، جنهن ۾ مارو ماڻهن جي بک ۽ بدحاليءَ جو ذڪر ڪيو ويو آهي ۽ هڪ سوال پڻ ڪيو ويو آهي، ته جڳ جو خالق ڇا هنن مسڪينن جي حالت نه ٿو ڏسي ۽ انهن جي غربت کي ختم ڇو نه ٿو ڪري؟ ٻوليءَ جي حوالي سان هن بيت جي هر هڪ سٽ ۾ تجنيس وارا لفظ پڻ ڪم آندا ويا آهن جيڪي شعر ۾ موسيقيت ۽ رس چس پيدا ڪن ٿا. جيئن "سنگهارن جو ساهه"، "چانڊوڪي ۽ چاهه" وغيره. پر ان بيت ۾ ٻه اصطلاح پڻ ڪتب آيل آهن . "پيٽ سان ڍٽيون ٻڌڻ" ۽ بُکن ۾ پاهه ٿيڻ" ٻئي غربت ۽ بک بدحاليءَ جي حالتن جي عڪاسي ڪن ٿا. "پيٽ سان ڍٽيون ٻڌڻ" جي معنيٰ آهي "بُکون ڏسڻ ، لنگهڻ ڪاٽڻ، گذران ڏکيو ٿيڻ" وغيره. جڏهن ته "بکن ۾ پاهه ٿيڻ" سنڌي ٻوليءَ ۾ "پيٽ سان پٿر ٻڌڻ " ۽ "پيٽ سان ڪاٺ ٻڌڻ" پڻ ساڳي ئي معنيٰ ۾ ڪم ايندا آهن. سنڌي ٻوليءَ جا مٿي ذڪر ڪيل اهي اصطلاح سنڌي سماج ۾ غربت ۽ ماڻهن جي بک ۽ بدحاليءَ جي ڀرپور عڪاسي ڪن ٿا ۽ "پيٽ" سان لاڳاپيل اهي اصطلاح انساني بک ۽ بدحاليءَ واري تاريخ جي شاهدي ڀرين ٿا، ته انسان اڻ هوند ۽ غربت سبب پنهنجو پاڻ کي تسلي ڏيڻ ۽ لوڪَ لڄائُ نه پوڻ خاطر ڪهڙا ڪهڙا نه طريقا اختيار ڪندو هيو. سنڌ سميت ڪيترن ئي ملڪن ۾ صدين کان اهو رواج آهي، ته ماڻهو گهڻي بک واري حالت ۾ پيٽ سان پٿر ٻڌندا هئا. قديم زماني ۾ جڏهن ماڻهن وٽ ڪاڌو گهٽ هوندو هو، ۽ بک ايتري

هوندي هئي جو پيٽ ۾ سور ٿيندو هو، تڏهن ماڻهو پيٽ تي ڪپڙي يا چمڙي جي پٽي يا پٿر ٻڌندا هئا ته جيئن پيٽ اندر موجود معدي تي ڪجهه وزن محسوس ٿئي ۽ بک جو احساس ٿورو گهٽ ٿئي- بک جي ان احساس کي گهٽائڻ لاءِ اهو طريقو پراڻي زماني کان استعمال هيٺ آهي ۽ ڪيترين ئي قومن ۾ عام آهي. روايت آهي ته جڏهن غزوه خندق ۾ مسلمان سخت بک ۽ تڪليف ۾ هئا، ته ڪيترن صحابن کي پنهنجن پيٽن سان پٿر ٻڌل هئا، ته جيئن بک برداشت ڪري سگهن- جڏهن رسول الله ﷺ سان مليا ته ڏٺائون ته سندن پيٽ سان ٻه پٿر ٻڌل هئا، يعني پاڻ ٻين کان به وڌيڪ بک سهي رهيا هئا.

شيخ اياز پنهنجي شاعريءَ ۾ جيڪي اصطلاح ڪم آندا آهن ، تن مان ڪي اهڙا آهن، جيڪي صدين کان اسان جي ٻولي توڙي سماج ۾ رائج آهن ۽ اڄ سوڏو انهن جي افاديت توڙي استعمال ۾ گهٽتائي ناهي آئي. هڪ اهڙو ئي اصطلاح سندس نظم جي هيٺين ٽڪري ۾ شامل آهي.

"منڙا ماڻهو مرڪڻ وارا
لوڻ ڦٽن تي ٻُرڪڻ وارا
گهڙيءَ گهڙيءَ جن گهايس، وو
سڏ سڻان ٿو تنهنجا سائين." (13)

مٿين سٽن ۾ "ڦٽن تي لوڻ ٻُرڪڻ " سنڌي ٻوليءَ جو هڪ پراڻو ۽ مقبول اصطلاح ڪم آيل آهي.

"ڦٽن تي لوڻ ٻرڪڻ" جو مطلب آهي:گذريل ڏک ياد ڏيارڻ ، ڏک ۾ ڏک ڏيڻ يا وري ڏکايل جو ڏک ويتر وڌائڻ .

هيءُ اصطلاح پراڻي زماني جي علاج واري طريقي ۽ زماني جي ٻئي کي تڪليفون پهچائڻ واري روش جي ترجماني ڪري ٿو. قديم زماني ۾ جڏهن زخمن جو علاج جديد دوائن سان نه ٿيندو هو، ته لوڻ (salt) گهڻو ڪري **antiseptic** طور استعمال ٿيندو هو يعني جراثيم مارڻ لاءِ، پر جڏهن لوڻ زخمن تي وجهبو هو، ته اهو سڙي ۽ ڏاڍو سور ڏيندو هو.

تنهنڪري ماڻهوءَ جي تجربي مان اهو تصور پيدا ٿيو، ته: لوڻ جو زخمن تي وجهڻ معنيٰ ڏکايل جو سور وڌائڻ" ۽ اهو بعد ۾ اصطلاح طور ڪنهن به جذباتي يا نفسياتي تڪليف کي وڌائڻ لاءِ استعمال ٿيڻ لڳو. يعني ڦٽن تي لوڻ ٻُرڪڻ معنيٰ ڏکايل جو

ويتر ڏک وڏائڻ. هي اظهار اتي استعمال ٿيندو آهي، جتي ڪو ماڻهو اڳ ئي ڏک، غم يا تڪليف ۾ هجي، ۽ ٻيو ماڻهو اهڙي ڳالهه ڪري يا اهڙو عمل ڪري جيڪو ان جي ڏک کي وڌائي ڇڏي.

يعني، ”ٻيهر تڪليف ڏيڻ“ يا ”ڪنهن جي زخم تي نئون زخم وجهڻ“.

اياز فقط عام رواجي ٻوليءَ ۾ ڪم ايندڙ اصطلاحن کي پنهنجي ڪوتائن ۾ ڪم نہ آندو آهي، پر جيئن تہ هو سنڌي ٻوليءَ جو هڪ پڪو پختو شاعر آهي، تنهن ڪري هن کي هڪ اصطلاح ساز شاعر جي حيثيت پڻ حاصل آهي. هن پنهنجي شاعريءَ ۾ اهڙا ڪيترائي اصطلاح آندا آهن. جيڪي گهڻي ڀاڱي هن جي ئي تخيل جو نتيجو آهن . جيئن هيٺئين نظم ۾ اهڙا ٻہ نوان اصطلاح ڪتب آيل آهن.

”تو گهمان مان ڌار تي تلوار جي،
ان ڌار کان ٿورو پري،
آهي پرينءَ جي لوءِ وو!
”غم نہ آهي، پير جي ڇلجي پيا،
هي وقت آ، هي وقت آ،
موٽي نہ ايندو ووءِ، وو!“ (14)

نظم جي مٿي ڏنل سٽن ۾ ”تلوار جي ڌار تي گهمڻ“ جو محاورو ڪم آندو ويو آهي، جنهن جي معنيٰ آهي ”هر وقت خطري واري حالت ۾ رهڻ“ . جڏهن تہ ”پير ڇلجي پوڻ/ پير ڇلجڻ“ جي معنيٰ آهي، ”تمام گهڻو پنڌ ڪرڻ، گهڻي تڪليف سهڻ“ .اهي اصطلاح جيڪي اياز پنهنجي نظم ۾ ڏنا آهن سي گهڻي ڀاڱي سنڌي ٻوليءَ جي ڪنهن بہ لغت ۾ شامل ڪو نہ آهن. اياز انهن کي پنهنجي نظم ۾ آڻي نہ فقط پنهنجي شاعريءَ جي سونهن ۾ واڌارو ڪيو آهي، پر انهن کي عوامي ٻوليءَ مان ٻاهر آڻي ادبي زبان تائين رسائي انهن کي محفوظ ڪري ڇڏيو آهي. ان طرح اياز جي شاعريءَ ۾ اهڙا ڪيترائي اصطلاح ملن ٿا جن کي هن نئين انداز يا نئين معنيٰ سان ڪم آندو آهي. چاندي هڪ ڌاتو آهي، جنهن مان عام طور تي زيور ٺهندا آهن. سون جي ڀيٽ ۾ ان جي قيمت تمام گهٽ آهي پر تنهن هوندي بہ اها هڪ ملهائتي وِٿ ضرور آهي ۽ سنڌي توڙي اردو ٻوليءَ ۾ ”چاندي ٿيڻ“ جو اصطلاح تمام گهڻو فائدو ٿيڻ جي معنيٰ ۾ ڪم ايندو آهي. اياز بہ پنهنجي هڪ غزل ۾ ان جو استعمال ڪيو آهي، پر ان کي بنهہ نئين معنيٰ ۾ ڪم آندو اٿائين.

سون جهڙي جواني اسان کان وئي،
وار چاندي ڪيئِہ عُمرِ ايڏي نَکِي. (15)

"وار چاندي ڪرڻ /ٿيڻ" يعني "وار اڇا ڪرڻ /ٿيڻ" جواني هلي وڃڻ ۽ پوڙهائپ اچڻ جو اُهڃاڻ آهي. اياز ان جو اهڙو ته سهڻو استعمال ڪيو آهي جو هن اصطلاح آڏو ڪراڙو ٿيڻ ، پوڙهو ٿيڻ ۽ ٻيو ٿي پوڻ جهڙا لفظ ٻي رنگ ۽ عجيب ٿا لڳن. غزل جي مٿئين بند ۾ شاعر سون ۽ چانديءَ جو جيڪو تضاد پيدا ڪري جواني ۽ پوڙهائپ جي ڀيٽ ڪئي آهي سا پڻ ڪمال جي آهي. هيءُ اصطلاح سنڌي ٻوليءَ ۾ بلڪل نئون آهي ۽ ڪو بہ شڪ ناهي تہ ان جو موجد اياز ئي آهي.

اياز نه صرف پنهنجي گيتن ، بيتن ۽ واين ۾ محاورن جو خوبصورت استعمال ڪيو آهي، پر گڏوگڏ پنهنجي اوپيرائن ۾ بہ ٻوليءَ جو حسن ڀيٽو ڪندي پنهنجي بيان ۾ خوبصورتي ۽ رس چس پيدا ڪرڻ لاءِ ڪيترائي اصطلاح ڪم آندا آهن، جنهن جو هڪ مثال هتي ڏجي ٿو:

"هيءَ جندڙي هونءَ نِڪمي آ....
شل جيجل جي ڪنهن ڪار اچي،
شل اُن تي ڪا نہ ميار اچي،
شل تنهنجو وار نہ ٿئي وِنگو،
شل تنهنجو ڏينهن نہ ٿئي ڏنگو." (16)

مٿين سٽن ۾ شاعر "وار ونگو نہ ٿيڻ" جو اصطلاح ڪم آندو آهي، جنهن جي معنيٰ ٿيندي "ذرو بہ نقصان نہ ٿيڻ، تڪليف نہ اچڻ". جڏهن تہ انهن سٽن ۾ ڪم آيل ٻيو اصطلاح "ڏينهن ڏنگو نہ ٿيڻ" جي معنيٰ ٿيندي "نصيب خراب نہ ٿيڻ يا ڪا بہ مصيبت نہ اچڻ" . اهي ٻئي اصطلاح سنڌ جي هر هڪ لهجي ۾ گهڻي ڀاڱي ڳالهايا ويندا آهن ۽ جتي ڪٿي دعا ڏيندي وقت ڪم آندا ويندا آهن. پويون اصطلاح تہ شاهہ لطيف بہ پنهنجي بيتن ۾ ڪم آندو آهي. اياز کي انهن اصطلاحن جي مزاج ۽ بيهڪ جي ڀليءَ ڀت خبر هئي، تنهن ڪري اهي اصطلاح ڪم آڻڻ کان اڳ هن بہ ڀيرا " شل" جو لفظ ڪم آندو آهي.

"شل تنهنجو وار نہ ٿئي وِنگو،
شل تنهنجو ڏينهن نہ ٿئي ڏنگو."

جنهن سان انهن ٻنهي اصطلاحن ۾ جيڪو دعا وارو تاثر آهي سو برقرا رهجي ٿو اچي . هنن ٻنهي سٽن مان شاعر جي ٻولي ۽ شاعريءَ جي فن تي دسترس جو اندازو لڳائي سگهجي ٿو، تہ ڪهڙي نہ ساڳئي ئي موضوع سان واڳيل ٻن جدا جدا اصطلاحن کي هڪ ئي گهاڙيٽي ۾ گهڙي هم قافيا بڻايو آهي. اها اياز جي ٻوليءَ تي گرفت ۽ شاعريءَ جي فن جي پختگي ئي آهي، جو هن اصطلاحن جي لفظن کي پنهنجي شاعريءَ جو قافيو بڻايو آهي، جنهن جو هڪ ٻيو خوبصورت مثال هتي ڏجي ٿو.

" نڪتو آهيان هن ننگريءَ ۾، لاهي سر جو سانگو يار.
نانگو آهيان نانگو، يار!" (17)

وائيءَ جي مٿئين بند ۾ " سر جو سانگو لاهڻ" وارو اصطلاح استعمال ڪيو ويو آهي، جيڪو "جان جي پرواهہ نہ ڪرڻ طور ڪم ايندو آهي. هيءُ اصطلاح عام رواجي ڳالهہ ٻولهہ ۾ گهٽو ٽٽو ڪم ايندو آهي ۽ ان کي ادب ۾ پڻ استعمال ڪيو ويندو آهي. خاص طور تي نثري صنف ڪهاڻيءَ ۾ بہ هيءُ ڪم آيو آهي، پر اياز جڏهن ان کي پنهنجي شاعريءَ ۾ آندو آهي، تہ ان کي قافيو بڻائي پيش ڪيو آهي، جنهن سان هن محاوري جي حسن ۾ نکار اچي وئي آهي.

"مان ڳوڙها ڳاڙي ڳايان ها.
مان وک وک وار وڇايان ها.
ور واريان هان، گهر گهوريان ها.
مان سهسين سانگ رچايان ها.
روئڻ سان رهن ها جي سپرين، مان نيٽين نير نہ روڪيان ها." (18)

گيت جي مٿي ڏنل سٽن ۾ نہ صرف تجنيس حرفيءَ جو حسن سمايل آهي ، پر انهن سٽن ۾ ڪيترائي اصطلاح پڻ ڪتب آندل آهن، جيئن:

وار وڇائڻ، صدقي ٿيڻ، نياز نوڙت ڪرڻ ، عزت آجيان ڪرڻ،خدمت چاڪري ڪرڻ
گهر گهورڻ سڀ ڪجهہ قربان ڪرڻ
سانگ رچائڻ، ڍونگ ڪرڻ، مکر ڪرڻ، کيل ڪرڻ،

مٿئين شعر ۾ ڏنل اصطلاحن جو جائزو وٺڻ سان معلوم ٿئي ٿو، تہ اياز ڪٿي ڪٿي انهن ۾ هلڪو واڌارو ڪري انهن جي حسن کي ٻيڻو ڪري ڇڏيو آهي. جيئن: وار وڇائڻ مان وک وار وڇائڻ.

۽ ڪٿي وري هن اصطلاحن جي معنائن ۾ واڌارو پڻ ڪيو آهي. جيئن : سانگ رچائڻ ڪي هن " دل پرچائڻ لاءِ مختلف بهانا ۽ ناٽ نخرا ڪرڻ ،حيلا بهانا ڪرڻ" طور ڪم آندو آهي. اسان جيڪڏهن سنڌي ٻوليءَ جي لغتن ۾ سانگ رچائڻ جي معنى ڏسنداسين تہ گهڻي ڀاڱي اسان کي ان جي معنى ڍونگ ڪرڻ ، مڪر ڪرڻ ، ڊرامو ۽ ناٽڪ ڪرڻ وغيره ئي ملندي، جنهن مان ڀرپور جو ئي تاثر ملي ٿو، پر اياز پنهنجي شعر ۾ هن اصطلاح کي هڪ نئين معنى عطا ڪئي آهي، جنهن ۾ ڪنهن بہ قسم جو مڪر يا فريب ڪونهي. بلڪ ان ۾ تانگهہ آهي، سڪ ۽ حُب آهي. اهڙي نموني "وک وک وار وِچائڻ " ۾ جيڪا جذبي جي شدت ۽ اندر جو احساس آهي سو خالي " وار وڇائڻ" ۾ ڪونهي. ان ڪري اهو چئي سگهجي ٿو تہ هن نہ صرف سنڌي ٻوليءَ ۾ رائج قديم جديد اصطلاحن کي پنهنجي شاعريءَ ۾ ڪم آندو آهي ، بلڪ ڪٿي ڪٿي نوان اصطلاح بہ گهڙيا اڻائين ۽ ان سان گڏ هن اصطلاحن ۾ نوان ۽ وڻندڙ واڌارا ڪري سندن معنائن کي بہ وسعت عطا ڪئي آهي. ان کان بہ وڌيڪ اُتاهسڪ ڳالهہ اِها آهي تہ هن ڪيترن ئي اصطلاحن کي نئين انداز ۾ پڻ پيش ڪيو آهي. مثال طور: "وِهہ لڳڻ/وِهہ ٿيڻ "جو اصطلاح عام رواجي ٻوليءَ ۾ جڏهن بہ استعمال ٿيندو آهي، تہ اهو ننڍ يا ڪاڏي لاءِ ئي ڪم ايندو آهي پر اياز ان کي نئين نموني سان پيش ڪيو آهي.

هي ماڻهو وِهہ جو ڍُڪ ٿيا، جيئن لُڪ لڳي تيئن رُڪ ٿيا. (19)

<u>(وِهہ جو ڍُڪ ٿيڻ مطلب هضم نہ ٿيڻ جهڙا ٿيڻ)</u>

يا

تون نہ آئين پرين ، وِهہ لڳي ٿي وَهي. (20)

<u>(وَهي وِهہ لڳڻ معنيٰ عمر يا جواني زهر لڳڻ، زندگي پسند نہ اچڻ)</u>

صدين کان رائج اصطلاحن ۾ اهڙي نواڻ آڻڻ سان سندس شاعريءَ ۾ رس چس وڌيو آهي ۽ ان ۾ بيان جي خوبصورتي سان گڏ پڙهندڙ ۽ ٻڌندڙ مٿان وڌيڪ سحر طاري ٿئي ٿو. هن نہ صرف سنڌي ٻوليءَ ۾ رائج اصطلاحن کي پنهنجي شاعريءَ ۾ شامل ڪيو آهي، پر انهن کي نئين انداز ۽ نئين رنگ ۾ پيش ڪري ٻوليءَ کي وسعت ڏيڻ ۾ پڻ اهم ڪردار ادا ڪيو آهي. جنهن سان سندس اسلوب کي پڻ عام سنڌي شاعريءَ کان هٽي ڪري نئون اسلوب مليو آهي. سندس شاعريءَ جي انهن ئي پاسن جو ذڪر ڪندي گرامي صاحب لکيو آهي، تہ " اياز جي شاعري حسين ۽ جميل لفظن، خيالن ۽ محاورن جي جامع آهي. سندس زبان رنگين ، اسلوب شيرين آهي. " (21)

ائين تہ اياز جي سموري شاعريءَ ۾ هزارن جي تعداد ۾ اصطلاح موجود آهن. مٿي ذڪر ڪيل سندس چئن ڪتابن ۾ بہ سوين اصطلاح موجود آهن، جن مان ڪجھ هن ريت آهن. "ٻوٿو ٻارڻ"، "باس باسڻ"، "هٿن مان هانءُ(هنيانءُ)وڃڻ"، "هانءُ (هنيانءُ) ڀِڄي پوڻ"، "هانءُ (هنيانءُ) هارڻ"، "گهاوَ اُڪلي پوڻ"، "سور سامائڻ"، "وِلھ وسڻ"، "ٽاٽو ٽارڻ"، "پُور پچائڻ"، "هِرک هارڻ"، "بنواس گذارڻ"، "ٻارڻ ٻارڻ"، "ڏونگر ڏارڻ"، "ممڻ مچڻ"، "پول پچڻ"، "تندُ تپائڻ"، "تارا ڪيڻ"، "دل ڀِڄي پوڻ"، "پينگ وسڻ"، "پيرو پَچڻ"، "رت جا ڳوڙها ڳاڙڻ"، "روئي رڃ پَرڻ"، "ڏنپ ڏيڻ"، "رت سان ريج ڪرڻ"، "مُنهن هيڊَ ٿيڻ"، "رت ڪَرڻ"، "سيند سجائڻ"، "نور نچوئڻ"، "ڪنگ رڙڻ"، "تارا ڪيڻ يا تارا ڪيي چڏڻ"وغيره . انهن مان هر هڪ اصطلاح جي سمجهاڻي ۽ پس منظر تي لکڻ ويهجي تہ لڳ ڀڳ ايم فل جو مقالو تيار ٿي ويندو.

هن سڄي اڀياس مان معلوم ٿئي ٿو، تہ اياز سنڌي ٻوليءَ تي پوري طرح دسترس رکندڙ شاعر آهي. هن نہ صرف پنهنجي شاعريءَ ۾ هزارن جي تعداد ۾ نوان لفظ، استعارا ، نڪور تشبيهون ۽ ترڪيبون ڪم آنديون آهن، پر هن سنڌي ٻوليءَ جا هزارين اصطلاح پڻ پنهنجي ڪوتائن ۾ شامل ڪري شاعريءَ جي حسن ۾ واڌارو بہ ڪيو آهي، تہ ٻوليءَ جي ان پهلوءَ کي پنهنجي شعرن وسيلي هميشه لاءِ محفوظ ڪري ڇڏيو آهي. سندس پهرين چئن شعري مجموعن "ڀئونر ڀِري آڪاس"، "ڪلهي پاتم ڪينرو"، "ڪي جو ٻيجل ٻوليو" ۽ "وڄون وسڻ آئيون" ۾ سنڌي ٻوليءَ ۾ رائج سوين اصطلاح ڪم آندا آهن. هن نہ صرف سنڌي ٻوليءَ ۾ رائج اصطلاحن کي پنهنجي شاعريءَ ۾ شامل ڪيو آهي. پر انهن کي نئين انداز ۽ نئين رنگ ۾ پيش ڪري ٻوليءَ کي وسعت ڏيڻ ۾ پڻ اهم ڪردار ادا ڪيو آهي

اياز صرف سنڌي ٻوليءَ ۾ رائج قديم ۽ جديد اصطلاحن کي پنهنجي شاعريءَ ۾ ڪم آندو آهي ، بلڪہ ڪٿي ڪٿي نوان اصطلاح بہ گهڙيا اٿائين ۽ ان سان گڏ هن اصطلاحن ۾ نوان ۽ وڻندڙ واڌارا ڪري، ڪن اصطلاحن جي معنائن کي بہ وسيع بڻائي ڇڏيو آهي.

حوالا

1. ٽہ ماهي مهراڻ "شيخ اياز" نمبر، (ڇاپو ٽيون) سنڌي ادبي بورڊ، ڄامشورو، 2005ع، ص 219

2. آغا سليم، ”شيخ اياز صدين جي صدا“ ، سنڌي ادبي بورڊ، ڄامشورو، 2005 ، ص 54
3. ٽه ماهي مهراڻ شيخ اياز نمبر(ڇاپو ٽيون) ، سنڌي ادبي بورڊ، ڄامشورو، 2005،ص 228
4. .بلوچ، نبي بخش خان،ڊاڪٽر.”نئين جامع سنڌي لغات“، (جلد پهريون)سنڌي ٻوليءَ جو بااختيار ادارو،حيدرآباد.2017ع. ص 158
5. بلوچ، نبي بخش خان،ڊاڪٽر.”نئين جامع سنڌي لغات“، (جلد ٽيون) سنڌي ٻوليءَ جو بااختيار ادارو،حيدرآباد، 2017ع. ص 1964
6. حوالو ساڳيو ،ص 1761
7. سنديلو، عبدالڪريم، ڊاڪٽر. ”اصطلاحن جي اصليت“، اسلم پبليڪيش، لاڙڪاڻو، 1987ع. ص 2
8. :dic.sindhila.edu.pk>txtsrch. اصطلاح
9. http://sindhsalamat.com/threads/40149 .
10. جيٽلي، مرليڌر،”سنڌي ٻهاڪا ۽ محاورا“ روشني پبليڪيشن،ڪنڊيارو، 1996،ص 54
11. عرساڻي، شمس الدين، ڊاڪٽر. ”سنڌي ورجيسي ٻولي“روشني پبليڪيشن، ڪنڊيارو، 2012ع، ص 20
12. شيخ اياز، ” ڀؤنر ڀري آڪاس “،نيوفيلڊس پبليڪيشن، حيدرآباد، 1989ع، ص 22
13. حوالو ساڳيو، ص 82
14. حوالو ساڳيو، ص 171
15. شيخ اياز، ” ڪي جو ٻيجل ٻوليو “،نيوفيلڊس پبليڪيشن، حيدرآباد، 1987 ع، ص 78
16. حوالو ساڳيو، ص 30
17. شيخ اياز، ” شاعري 1“ (چار مجموعا گڏ)، ثقافت ۽ سياحت کاتو، ڪراچي،2008ع،ص 308
18. شيخ اياز، ”وڄون وسڻ آئيون“ ، زيب ادبي مرڪز، حيدرآباد، 1973ع، ص 37
19. حوالو ساڳيو، ص 170
20. حوالو ساڳيو، ص 54
21. ستار (سهيڙيندڙ) ”ويا جي هنگلور“ ، سنڌ ادبي اڪيڊمي، ڪراچي، 1999ع، ص 20